

فرآوری و عرضه گزاره‌های تاریخی در بستر علوم انسانی دیجیتال

مقدمه‌ای بر «تاریخ پژوهی هوشمند»

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دکتر محمدعلی رحیمی ثابت*
marahimi@noornet.net

* مدیر گروه علمی تاریخ مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

۲ | رده‌آورد نور ۷۹

فصلنامه اطلاع‌رسانی، آشنایی و مطالعات رایانه‌ای علوم اسلامی

چکیده

تاریخ، به‌عنوان یکی از دانش‌های مورد توجه تمام اقوام بشری در حوزه علوم انسانی، همگام با سایر علوم در مواجهه با گسترش و نفوذ فناوری دیجیتال و ابزارهای وابسته به آن، دچار تغییراتی گاه بنیادین در شیوه نقل، ارائه، پژوهش و تحلیل نسبت به شیوه‌های مرسوم گذشته شده است؛ چراکه تجزیه و تحلیل حوادث تاریخی، برای دستیابی به «نتایج کلان‌نگر» از طریق شیوه‌های سنتی، نیازمند صدها ساعت مطالعه و تحقیق در منابع تاریخی است. از این رو، به‌کارگیری فناوری‌های نوین عصر کنونی، یعنی ابزارهای دیجیتال و هوشمند، می‌تواند کمک بسیار شایانی در این راستا بنماید.

به همین جهت، در این نوشتار برآنیم که تحولات یادشده را با تمرکز بر محصولات رومیزی و برخط مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی بررسی نماییم؛ با طرح این پرسش که چگونه فرآوری و عرضه گزاره‌های تاریخی در بستر علوم انسانی دیجیتال می‌تواند مقدمه‌ای بر «تاریخ‌پژوهی هوشمند» باشد؟

به نظر می‌رسد، با مرور تاریخچه دیجیتال شدن متون تاریخی و شیوه‌های ارائه آن در تولیدات مرکز نور و چالش‌ها و نوآوری‌ها و فرآوری‌هایی که در فرایند این مهم در طی سالیان متمادی رخ داده، باعث شده مرکز در حال حاضر، دارای حجم انبوهی از اطلاعات دیجیتال ارزشمند و غنی شده باشد؛ به طوری که زمینه ایجاد تحولات شگرف در تجزیه و تحلیل‌های داده‌های تاریخی فراهم گردد و امکان کشف زوایای پنهان و نویافته‌ای از وقایع تاریخی با توجه به قابلیت‌های گسترده فضای دیجیتال برای پژوهشگران در فهم صحیح و دقیق تاریخ پُراهمیت اسلام به وجود آید که خود، مقدمه‌ای است برای رسیدن به آرمان «پژوهش هوشمند»؛ پژوهشی که در استخراج، ثبت، غنی‌سازی، تحلیل و استنباط، از رهگذر «هوش مصنوعی» دستیار و تکیه‌گاه محقق است.

بررسی این موضوع، با توجه به مقوله نوپدید علوم انسانی و اسلامی دیجیتال، ضروری و مهم به نظر می‌رسد و سابقه چندانی از این حیث ندارد.

کلیدواژگان: گزاره‌های تاریخی، تاریخ‌پژوهی، پژوهش هوشمند، علوم انسانی دیجیتال، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

مقدمه

درباره شیوه و روش تاریخ‌نگاری مسلمانان، به‌ویژه ایرانیان مسلمان

از گذشته تا کنون، کتب تحقیقی بسیاری تألیف شده است و به طور مبسوط به آن پرداخته‌اند؛ اما از این باب که می‌خواهیم به تأثیر دیجیتالی شدن گزاره‌های تاریخی و تحول ناشی از آن در هوشمند شدن نقل، ارائه، پژوهش و تحلیل تاریخ اسلام بپردازیم، به‌ناچار باید اشاره‌ای به شیوه‌های مرسوم تاریخ‌نگاری در گذشته داشته باشیم.

الف. تاریخ‌نگاری سنتی

شیوه‌ای که تا پیش از تحولات عصر جدید مرسوم بود، در واقع، استمرار وقایع‌نگاری‌ها و مجلس‌نویسی‌هایی است که دوره صفوی به اوج خود رسید و مقولاتی همچون ادب و شعر و تذکره‌نویسی و تراجم احوال با تاریخ مجموعه واحدی تشکیل می‌دادند و نوشته‌های تاریخی با آرایه‌های ادبی و جملات موزون و شعر و مبالغه و تملق آمیخته بود. نویسندگان این تاریخ‌ها، چون

مناسب است که تمام پژوهشگران

حوزه علوم انسانی و اسلامی و

اساتید و مسئولان در این حوزه، با

توجه به محتوای عظیم و ارزشمند

دیجیتالی شده در مرکز که از آن

به عنوان «علوم انسانی و اسلامی

دیجیتال» یاد می‌شود، مرکز را

از حیث علمی و عملی، در توسعه

پژوهش هوشمند یاری دهند و با ارائه

طرح‌ها، پیشنهادها و انتقادهای خود و

آسیب‌شناسی روندی که تا کنون طی

شده، شاهد هرچه زودتر محقق شدن

پژوهش هوشمند در تمامی ابعاد آن

باشیم؛ امری که قطعاً موجب رشد و

بالندگی هرچه بیشتر جامعه علمی و

پژوهشی کشور خواهد شد

تاریخ، به‌عنوان یکی از دانش‌های مورد توجه تمام اقوام بشری در حوزه علوم انسانی، همگام با سایر علوم در مواجهه با گسترش و نفوذ فناوری دیجیتال و ابزارهای وابسته به آن، دچار تغییراتی گاه بنیادین در شیوه نقل، ارائه، پژوهش و تحلیل نسبت به شیوه‌های مرسوم گذشته شده است؛ چراکه تجزیه و تحلیل حوادث تاریخی، برای دستیابی به «نتایج کلان‌نگر» از طریق شیوه‌های سنتی، نیازمند صدها ساعت مطالعه و تحقیق در منابع تاریخی است

سرگذشت پیامبران، به تاریخ اساطیری ایران از کیومرث (نخستین انسان و نخستین پادشاه) می‌پرداختند و تا پایان عهد ساسانی را می‌نوشتند. سپس، تاریخ اسلام را از زندگانی پیامبر اکرم (ص)، و تاریخ سلسله‌های ایرانی را تا عصر خویش می‌نگاشتند. از این رو، تاریخ عمومی تقریباً به صورت خلاصه‌ای از تاریخ سلسله‌ها و تاریخ‌های محلی درآمد. برخی از این آثار، به ترتیب سال‌ها نوشته شده است؛ ولی گاه مورخان در گزارش رخداد‌های سال مورد نظر، وقایع سال‌های پیشین را نیز بازگو کرده‌اند.

کهن‌ترین تاریخ عمومی به‌جای‌مانده به زبان فارسی، تاریخ بلعمی (ترجمه و تألیف در سال ۳۵۲ق بر پایه تاریخ طبری) نوشته ابوعلی بلعمی است. نثر و شیوه تاریخ‌نگاری تاریخ بلعمی، سرمشق مؤلفان بعدی شد. زین الأخبار (تألیف در نیمه اول سده پنجم) نوشته عبدالحی بن ضحاک گردیزی نیز از نخستین تاریخ‌های عمومی موجود است. برخی از تاریخ‌های عمومی دوره ایلخانان، مانند نظام التواریخ تألیف ناصرالدین عبدالله بن عمر بیضاوی، مشتمل بر تاریخ جهان از حضرت آدم (ع) تا سال ۶۷۴ق و کتاب جامع التواریخ تألیف خواجه رشیدالدین فضل‌الله که حدود ۷۱۰ق به پایان رسیده است.

۲. تاریخ‌نگاری محلی

تاریخ‌نگاری محلی در ایران در سده‌های نخستین اسلامی، به عربی و از اواخر سده پنجم، به فارسی نوشته می‌شد. تاریخ‌های محلی موجود، نشان می‌دهند که مورخان محلی، از یک شیوه خاص پیروی نمی‌کردند. آداب و رسوم رایج و محیط فرهنگی مورخان ایرانی، در شکل بخشیدن به آثار آنان تأثیر مهمی داشت.

بیشتر اهل ادب بودند، ادیب مورخ نامیده می‌شوند. در این‌گونه تاریخ‌نگاری، سنجش و نقد و ارزشیابی منابع و نتیجه‌گیری در کار نبود و مؤلفان، وقایع را بدون در نظر گرفتن روابط علت و معلولی، کنار هم می‌چیدند و از ذکر بسیاری از وقایع به سبب ترس و مصلحت‌اندیشی یا درک نکردن معنای آنها، چشم‌پوشی می‌کردند و نویسندگان این کتاب‌ها، مطالب کتاب‌های یکدیگر را تکرار می‌نمودند و چون فقط به سرگذشت شاهان می‌پرداختند، از توجه به مسائل اجتماعی و اقتصادی و مسائل دیگر بازمی‌ماندند. از آنجاکه تألیف این کتاب‌ها غالباً فرمایشی و درباری بود، می‌بایست به تأیید صاحبان قدرت می‌رسید و علاوه بر سرگذشت شاهان، به ثبت اسامی امرا و فرزندان و زنان شاهان نیز در این تاریخ‌نگاری‌ها توجه می‌شد. بیشتر تاریخ‌نگاران این دوره، در مقدمه کتاب‌های خود بر صداقت مورخ تأکید می‌کردند؛ اما در عمل، حقایق را به علت‌های گوناگون با کلمات زیبا پنهان می‌کردند و همه این عوامل، سبب شد تا بسیاری از اطلاعات ارزشمند در کتاب‌های تاریخی منعکس نشود؛ اما قالبی را که در نوشتن تاریخ در شیوه سنتی استفاده می‌شد، می‌توان به چند بخش تقسیم نمود:

۱. تاریخ‌نگاری عمومی

یکی از اقسام تاریخ‌نگاری در اسلام و ایران، از قرن چهارم هجری قمری تا نیمه قرن چهاردهم هجری قمری (پایان دوره قاجار)، تاریخ‌نگاری عمومی است. مؤلفان این‌گونه آثار، جهان‌بینی اسلامی داشتند و در تألیف تاریخ جهان، بیشتر به روایت‌های ایرانی و اسلامی توجه می‌کردند و به تاریخ یونان و روم و چین و هند پیش از اسلام کمتر می‌پرداختند. این مورخان، آثار خود را از خلقت عالم آغاز می‌نمودند و پس از شرح آفرینش آدم و

این رسوم، شامل میراث باستانی ایران و میراث جامعه اسلامی بود و در هر دو مورد، زندگی سیاسی و اجتماعی آنان صبغه دینی داشت.

تاریخ‌نگاری محلی در دوره میانه در ایران رایج بود. این تاریخ‌ها از ظهور و فروپاشی امپراتوری‌های بزرگ الهام می‌گرفت و احتمالاً واکنشی علیه تمرکزگرایی سلسله‌های بزرگ بود. انگیزه اصلی مورخان، که به تاریخ محلی می‌پرداختند، کسب افتخار برای منطقه خود و اعتقاد به این بود که رویدادهای سرزمینشان، شایسته ضبط در تاریخ است. شاید یکی از علل رشد تاریخ‌نگاری محلی در دوره صفوی و قاجاری (سده‌های دهم تا سیزدهم)، همین بوده است.

تاریخ‌های محلی، بیش از تاریخ‌های عمومی به بررسی شخصیت‌ها و تشکیلات اداری و اجتماعی می‌پردازد. تقریباً همه تواریخ محلی با توصیف جغرافیای منطقه و تأثیر آن بر تاریخ منطقه ادامه می‌یابد. در بیشتر این آثار، به رویدادهای مهمی که به بنیان شهر یا شهرهای منطقه انجامیده، پرداخته شده است.

تاریخ قم اثر حسن بن محمد بن حسن قمی (تألیف در اواخر سده چهارم)، از کهن‌ترین تاریخ‌های محلی به‌جای‌مانده است. اصل این کتاب، به عربی بوده و حسن بن علی بن حسن بن عبدالملک قمی در سال ۸۰۵ یا ۸۰۶ ق آن را به فارسی ترجمه کرده است. بیشتر تاریخ‌های محلی، به شرح حال افراد مشهور و عالمان پرداخته‌اند. در برخی از این آثار، چون جامع مفیدی تألیف محمد مفید بافقی در ۱۰۸۲-۱۰۹۰ ق و سِط العلی للحضرة العلیا تألیف ناصرالدین منشی در ۷۱۶ ق، شرح جزئیات زندگی نویسنده نیز آمده است.

گاه تمایز نهادن میان تاریخ محلی و تاریخ سلسله‌ای، دشوار است؛ مانند سِط العلی للحضرة العلیا و عقْد العلی للموقف الأعلی، هر دو تألیف افضل‌الدین کرمانی در ۵۸۴ ق - که گرچه تاریخ‌های سلسله‌ای‌اند - به تاریخ محلی کرمان توجه ویژه داشته‌اند. همچنین، تاریخ‌نامه هرات تألیف سیف هروی در حدود اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم، و روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات تألیف معین‌الدین محمد اسفزاری در ۸۹۷-۸۹۹ ق، هرچند اطلاعات مهمی در باره تاریخ محل (هرات) دارند، به شرح رویدادهای تاریخی شرق ایران نیز پرداخته‌اند.

برخی از مورخان کوشیده‌اند که تاریخ محلی را در کنار تاریخ عمومی قرار دهند؛ مثلاً مؤلف و صاف الحضرة بخش عمده کتابش را به ذکر رویدادهای تاریخی کرمان و فارس اختصاص داده و حاجی میرزا حسن فسایی، مؤلف

فارسانامه ناصری (آغاز تألیف: ۱۲۹۳ ق)، به تاریخ فارس بیشتر پرداخته است.

بعضی مورخان نیز در تاریخ‌های محلی، رویدادهای حکومت شاهان ایرانی پیش از اسلام را نیز در منطقه خود شرح داده‌اند؛ از جمله این آثار است: فارسانامه ابن بلخی (تألیف در سده ششم) که نخستین اثر به‌جای‌مانده از این نوع تاریخ‌های محلی است؛ محاسن اصفهان که مفضل بن سعد بن حسین مافروخی در سال ۴۶۵-۴۸۵ ق آن را به عربی نوشت و بعدها محمد بن ابی‌الرضا علوی آوی، آن را با اندکی تغییرات و اضافات در باره دوره حکومت ایلخانان، به فارسی ترجمه کرد.

در سده‌های اولیه دوره اسلامی، پیش از ظهور سلسله‌های محلی، تاریخ‌های محلی تحت تأثیر کتاب‌های طبقات بود؛ زیرا علما در تشکیل جامعه اسلامی، سهم عمده‌ای داشتند. ابونعیم (متوفای ۴۳۰ ق) در اخبار اصفهان پس از شرح مختصری در باره جغرافیا و تاریخ اصفهان، به شرح حال فقیهان پرداخت. تنها بخش باقیمانده از السیاق لتاریخ نیشابور عبدالغافر فارسی (ذیل بر تاریخ نیشابور حاکم نیشابوری) نیز به روش کتاب‌های طبقات است. در تواریخ بعدی، شرح حال طبقات بیشتری از جامعه نوشته شد؛ هرچند تا دوره معاصر، تأکید اصلی بر علما و سادات بوده است. تاریخ بیهقی تألیف علی بن زید بیهقی در ۵۶۳ ق، نمونه روشن آن است. محمد مفید بافقی در جامع مفیدی نیز با اندکی تفاوت، همین شیوه را دارد. او از علما، سادات، وزراء، دیوانیان، پزشکان، ادبا، زاهدان و هنرمندان نام برده است. در حدود سده سیزدهم، در وضع طبقات جامعه ایرانی تغییراتی پدید آمد که در تواریخ محلی منعکس شده است. حاجی میرزا حسن فسایی در فارسانامه ناصری، اهمیت

خاصی به طبقات مذهبی نداده است و فقط بخش کوتاهی در باره علما دارد. بیشتر این کتاب، به شرح خاندان‌ها و تجار و خان‌های فارس اختصاص دارد. حاجی میرزا حسن خان جابری در ۱۲۹۳ق، تاریخ اصفهان و ری و همه جهان را نوشت. او زمینه تاریخ محلی را وسیع‌تر کرد و شاید به همین سبب، خودش این کتاب را تاریخ نصف جهان و همه جهان نامیده است.

۳. تاریخ‌نگاری دودمانی

از اقسام متداول تاریخ‌نگاری ایرانی، تاریخ‌نگاری دودمانی یا سلسله‌ای است. مورخان، شاید به انگیزه پاداش گرفتن از شاهان، تاریخ سلسله آنان را تألیف می‌کردند. سلسله‌های مستقل ایرانی، در واقع، وظیفه تغییر سنت تاریخ‌نگاری از عربی به فارسی را برعهده داشتند، از این‌رو، تاریخ‌های این سلسله‌ها بیشتر به فارسی نوشته شد. از دوره مغول، به سبب توجه سلسله‌های محلی به ثبت تاریخ خود، تاریخ‌نگاری سلسله‌ای با تاریخ‌نگاری محلی درآمیخت.

۴. تک‌نگاری

آثار تک‌نگاری تاریخی در ایران را از دوره تیموریان در دست داریم. ظفرنامه شامی، ظفرنامه یزدی و عجائب المقدور فی نواب تیمور از این عربشاه، در باره تیمور نوشته شده است. تاریخ عالم‌آرای امینی از روزبهان خنجی اطلاعات مفیدی در باره امرای آق‌قویونلو دارد. از تک‌نگاری‌های دوره صفوی می‌توان به این آثار اشاره کرد:

- فتوحات شاهی یا فتوحات امینی از صدرالدین سلطان ابراهیم امینی هروی در باره شاه اسماعیل اول؛

- فتوحات همایون از سیاقی نظام در باره دوازده سال نخست سلطنت شاه‌عباس اول؛

- تاریخ عالم‌آرای عباسی نوشته اسکندربیک منشی که بخشی از آن در مورد شاه‌عباس اول است؛

- عالم‌آرای صفوی یا عالم‌آرای شاه‌اسماعیل و جهانگشای خاقان از مؤلفانی نامعلوم در باره شاه‌اسماعیل اول؛

- عالم‌آرای شاه‌طهماسب از مؤلفی نامعلوم در مورد شاه طهماسب اول؛

- قصص الخاقانی نوشته ولی قلی شاملو که تاریخ کامل شاه‌عباس دوم است؛

- دستور شهریاران نوشته محمد ابراهیم بن زین‌العابدین نصیری در باره دوره سلطان حسین صفوی.

از تک‌نگاری‌های دوره افشاری نیز می‌توان به تاریخ عالم‌آرای نادری تألیف محمدکاظم مروی، و دُرّه نادره از میرزا مهدی خان استرآبادی اشاره کرد که هر دو، در باره وقایع سلطنت نادرشاه است.

۵. تاریخ‌نگاری منظوم

در ایران، به‌ویژه در دوره مغول، تاریخ‌نگاری منظوم وجود داشته است. از آثار این دوره است:

- تاریخ غازان که شمس‌الدین کاشانی آن را به دستور غازان خان سرود؛

- چنگیزنامه یا شهنشاه‌نامه که احمد تبریزی آن را به دستور ابوسعید ایلخانی در ۷۳۸ق سرود؛

- غازان‌نامه سروده خواجه نورالدین بن شمس‌الدین تبریزی در ۷۵۸ق؛

- ظفرنامه سروده حمدالله مستوفی در ۷۳۵ق.

از تاریخ‌های منظوم در دوره تیموری، تَمَرنامه سروده عبدالله هاتفی در اوایل قرن دهم در باره تیمور، و شاهرخ‌نامه سروده قاسمی گنابادی در ۹۵۰ق در مورد شاهرخ تیموری است. از دوره صفوی نیز می‌توان به این آثار اشاره کرد: شاهنامه هاتفی یا اسماعیل‌نامه سروده عبدالله هاتفی در باره فتوحات شاه‌اسماعیل اول که ناتمام مانده است. دو مثنوی از سراینده‌ای با تخلص «قدری» در باره واقعه بازپس‌گیری هرمز از پرتغالی‌ها به نام‌های «جنگ‌نامه قشم» و «جرون‌نامه» که ضمن آن قتل امام‌قلی خان به امر شاه‌صفی هم وصف شده است. از تاریخ‌های منظوم دوره افشاری، شاهنامه نادری است که نظام‌الدین عشرت سیالکوتی قریشی آن را در ۱۱۶۲ق در باره حمله نادرشاه افشار به هند و جنگ‌های او تا زمان مرگش سروده است.

ب. تاریخ‌نگاری جدید

مقدمت تاریخ‌نگاری جدید، از زمان آشنایی ایرانیان با روش‌های تحقیق اروپایی آغاز شد. در نتیجه شکست ایران از روسیه، توجه شماری از ایرانیان، به رمز ترقی غرب جلب شد؛ به‌خصوص پیشرفت روسیه پس از پتر کبیر، توجه عباس‌میرزا را به خود جلب کرد؛ زیرا او خود را پتر ایران می‌دانست و در ۱۲۸۳ق کتاب پتر کبیر اثر ولتر برای او ترجمه شد. در پی آن، کتاب‌هایی در باره ناپلئون و اسکندر و نیز کتاب تاریخ انحطاط و زوال امپراتوری

شاید بتوان ادعا کرد که پس از پیروزی انقلاب، هیچ مؤسسه‌ای مانند مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در گسترش مطالعات و پژوهش‌های تاریخی به جامعه فرهیخته کشور خدمت‌رسانی نکرده باشد. به همین لحاظ، مرور فعالیت‌های سی‌ساله مرکز در این زمینه، به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین مراکز دیجیتالی‌کننده متون تاریخی و ارائه‌دهنده خدمات پژوهشی گسترده مبتنی بر آن، امری بسزا و ضروری شمرده می‌شود

مانند سفرنامه خسرو میرزا و گزارش سفر میرزا صالح شیرازی و شرح مأموریت آجودان‌باشی حسین خان نظام الدوله و نوشتن خاطرات که گامی پیشرو و مؤثر در ثبت وقایع تاریخی بود، مانند خاطرات سیاسی امین الدوله و روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه، بسیاری از وقایع تاریخی را روشن کرد. سیاحت‌نامه‌های اروپاییان نیز اطلاعات گرانمایی از تاریخ ایران داشت.

در این دوره، معرفت به تاریخ دنیا بیشتر شد و تفکر تاریخی ترقی کرد، مفهوم علم تاریخ عوض شد و سبک تحقیق و نگارش پیشرفت نمود و عیب‌های تاریخ‌نگاری سنتی تا حدودی معلوم شد و متون تاریخی نیز، متأثر از سبک ساده‌نویسی در ادبیات، از پیچیدگی‌ها و اغراق‌ها و تملقات منشیانه پیراسته شد.

از سوی دیگر، از قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی که دولت‌های غربی به هند و خلیج فارس و خاورمیانه و به‌طور کلی جهان اسلام توجه کردند، به تدریج پایه‌های شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی و ایران‌شناسی نهاد شد. از این مراکز، ایران‌شناسان نامداری ظهور کردند که به تألیف تاریخ ایران پرداختند و بر تاریخ‌نگاری جدید ایران تأثیر شایانی نهادند و سبب کنار نهادن شیوه سنتی شدند. با ترجمه کتاب‌های تاریخی، پیروی از شیوه تاریخ‌نگاری غرب (ساده‌نویسی، دقت علمی، مطالعه در اسناد و نامه‌های رسمی و دوستانه، و توجه به تاریخ دوره باستان) آغاز شد.

تاریخ‌نگاری در دوره پهلوی، از نظر روش، ادامه روند دوره قاجار بود. بعد از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ش، به تاریخ باستانی بیش از حوادث دوره قاجار توجه شد. در فاصله بین جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸م) و دوم (۱۹۳۹-۱۹۴۵م)، مؤسسات علوم عالی

روم نوشته ادوارد گبین ترجمه شد. از این پس، برخی از شاهان قاجار از ترجمه حمایت کردند؛ مانند ناصرالدین شاه که به سبب علاقه‌مندی به تاریخ ممالک دیگر، دستور ترجمه بعضی از کتاب‌های تاریخی اروپایی را داد. همچنین، بعضی از شاهزادگان قاجار، مانند فرهادمیرزا معتمدالدوله و مسعودمیرزا ظل السلطان نیز به این کار مبادرت جستند. از دیگر اقدامات ناصرالدین شاه، تأسیس وزارت انطباعات بود که در آنجا به سرپرستی محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، وزیر انطباعات، کتاب‌های تاریخی تألیف و ترجمه شد. اقدامات این وزارتخانه، بر تاریخ‌نگاری جدید تأثیر بسزایی گذاشت. ترجمه کتاب‌هایی در باره تاریخ ایران از اروپاییان، مانند ترجمه تاریخ ایران نوشته سرجان ملکم در ۱۳۰۳ق، شیوه جدیدی در تاریخ‌نگاری معرفی کرد. کشفیات تاریخی و خواندن سنگ‌نبشته‌های باستانی، مانند سنگ‌نبشته بیستون که هنری رالینسون در ۱۸۵۰م/۱۲۶۶ق آن را خواند و نیز ترجمه بخش ساسانیان از کتاب پادشاهی‌های بزرگ دنیای قدیم مشرق نوشته جرج رالینسون توجه بسیاری را به تاریخ باستانی جلب کرد که با افکار ملی‌گرایانه که از مدتی پیش در ایران شکل گرفته بود، ارتباط داشت. نمونه بارز تاریخ‌نگاری بر اساس افکار ملی‌گرایانه، نامه خسروان (۱۲۸۵ق) اثر جلال‌الدین میرزا، پسر فتحعلی‌شاه است. تأسیس دارالفنون در ۱۲۶۸ق و گشایش مدرسه علوم سیاسی در ۱۳۱۷ق و تدریس تاریخ در این دو مدرسه نیز عامل آشنایی با تاریخ اروپا و تاریخ‌نگاری اروپایی شد. معلمان و فارغ‌التحصیلان دارالفنون، کتاب‌های تاریخی تألیف و ترجمه کردند که بر تاریخ‌نگاری جدید ایران تأثیر بسیاری نهاد. سفرنامه‌های مأموران ایران به اروپا که اطلاعاتی از تاریخ و احوال ملل اروپایی داشتند،

کتاب‌های خود را بر اساس گزارش‌های شفاهی و خاطرات اشخاص نوشته‌اند.

به‌طور کلی، می‌توان گفت که تاریخ‌نگاری در ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی روندی پُرشتاب داشته و این روند، همچنان ادامه دارد. با آنکه انبوهی از تحلیل‌ها و تحقیقات و اسناد و مدارک و خاطرات و مصاحبه‌ها در این زمینه انتشار یافته است، هنوز کار ناکرده در این عرصه بسیار است.

شاید بتوان ادعا کرد که پس از پیروزی انقلاب، هیچ مؤسسه‌ای مانند مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در گسترش مطالعات و پژوهش‌های تاریخی به جامعه فرهیخته کشور خدمت‌رسانی نکرده باشد. به همین لحاظ، مرور فعالیت‌های سی‌ساله مرکز در این زمینه، به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین مراکز دیجیتالی‌کننده متون تاریخی و ارائه‌دهنده خدمات پژوهشی گسترده مبتنی بر آن، امری بسزا و ضروری شمرده می‌شود؛ زیرا بررسی میزان تأثیر دیجیتالی شدن متون تاریخی در رشد و گسترش پژوهش و در نتیجه، فراهم شدن افق‌های تازه در تحلیل و تحقیق در مباحث تاریخی، بدون واکاوی فعالیت‌ها و خدمات علمی مرکز نور، امکان‌پذیر نیست.

تحولات تاریخ‌پژوهی با تکیه بر محصولات نور

شاید بتوان مهم‌ترین تحولات صورت گرفته در عرصه تاریخ‌پژوهی را که با تکیه بر محصولات مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی سامان یافته، در موارد زیر احصا کرد:

۱. در دسترس قرار گرفتن منابع اصلی و پژوهشی تاریخی

همواره یکی از چالش‌هایی که پژوهشگران در حوزه تاریخ با آن

گسترش یافت و تاریخ‌نگاران زبده‌ای تربیت شدند که تألیفاتشان نمونه کامل سبک جدید تاریخ‌نویسی ایران است. اعزام محصلان تاریخ به اروپا و بازگشت و تدریس آنان در ایران، از دیگر عوامل تحول تاریخ‌نگاری در دوره معاصر است. پس از جنگ جهانی دوم و اشغال ایران، تفکرات سیاسی چپ در ایران شکل گرفت و بینش تازه‌ای در عرضه کردن تاریخ ایران با بهره‌گیری از مبانی سوسیالیسم - که از آن به جامعه‌شناسی علمی تعبیر می‌شد - به وجود آمد. خاطره‌نویسی نیز از سبک‌های جدید تاریخ‌نگاری دوره معاصر است که از عهد ناصرالدین شاه قاجار با خاطره‌نویسی خود او از سفرهایش و بعضی از شاهزادگان و بزرگان مرسوم شد. پژوهش در باره اشخاص بزرگ تاریخ ایران، از دیگر زمینه‌های آثار تاریخی در دوره معاصر است.

با پیروزی انقلاب اسلامی و سقوط حکومت پهلوی، تاریخ‌نگاری در ایران از لحاظ کمی وسعت یافت و از لحاظ کیفی تحولی عمیق پیدا کرد. تاریخ‌نگاری به اعتبار رابطه‌ای که همواره میان سیاست و تاریخ و به‌ویژه تاریخ معاصر وجود دارد، در این تحول سیاسی سخت مورد توجه قرار گرفت. شیوه‌ها و امکانات تازه در تاریخ‌نگاری دوره پهلوی در داخل و خارج ایران، از اسناد و مدارک دولتی فراوانی که در اثر انقلاب اسلامی در دسترس مورخان قرار گرفت، برخوردار گشت. در ایران مراکز و مؤسسات گوناگون مبادرت به تنظیم و انتشار اسناد خود کرده‌اند. رونق تاریخ‌نگاری را در ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی، می‌توان از افزایش مجالات تخصصی تاریخ استنباط کرد.

از جمله تحولات شیوه تاریخ‌نگاری، گسترش تاریخ شفاهی است که در آن، صدای اشخاص ضبط می‌شود. بسیاری از تاریخ‌نگاران،

سال‌ها تلاش برای دیجیتالی کردن متون علوم اسلامی و انسانی، از جمله تاریخ، باعث شده است که زمینه برای توسعه و رشد پژوهش هوشمند با تکیه بر متون و اطلاعات انبوه دیجیتالی گردآوری شده با کمک دانش متن‌کاوی در زمینه استخراج، تفکیک، دسته‌بندی، اعراب‌گذاری، ترجمه، تجزیه و تحلیل صرفی و نحوی و در نهایت، ارائه استنباط‌ها و تحلیل‌های هوشمند رایانه‌ای، برای پژوهشگران عرصه علوم انسانی و اسلامی دیجیتال تسهیل شود

مواجه هستند، عدم دسترسی آسان به منابع تاریخ پژوهی است؛ مشکلی که تا حد بسیاری با محصولات تاریخی مرکز، به ویژه در دسترسی به منابع اصلی، رفع شده است. در حال حاضر، فقط در پایگاه نورلایب، حدود ۸ هزار عنوان کتاب که مرتبط با تاریخ هستند، در اختیار محققان قرار دارد.

۲. کم شدن هزینه‌های پژوهش

یکی از مسائل چالش برانگیز در امر پژوهش، هزینه‌های تحقیق است. تولیدات مرکز، بسیاری از هزینه‌های مادی و معنوی را که بر سر راه محقق قرار دارد، مانند: تهیه منابع، اجازه نشر و مسائل مالکیت معنوی آثار، هزینه‌های زمانی استخراج و دسته‌بندی مطالب، به حداقل ممکن رسانده است.

۳. سرعت و سهولت پژوهش و اطمینان از شمولیت آن

استفاده از موتورهای پیشرفته و دقیق جست‌وجو در تمامی اجزای منابع (در واژه‌ها و کلمات و جملات، چه به صورت مفرد و چه به صورت ترکیبی در متن منابع یا در فهرست آن، مشابهت‌یابی و جست‌وجوی لفظی و معنایی در میان واژگان و کلمات مرتبط و...)، ضمن بالا بردن غیرقابل مقایسه سرعت و سهولت یافتن نسبت به روش‌های سنتی، نوعی اطمینان خاطر از جامعیت و شمول مطالب احصاشده را برای محقق فراهم می‌کند.

۴. تولید دانش و کشف مجهولات

بااهمیت‌ترین تأثیر تولیدات تاریخی مرکز بر امر تاریخ‌پژوهی که به نوعی برآیند و ثمره «کاهش هزینه تحقیق، دسترس‌پذیری منابع تحقیق، سرعت، سهولت و شمولیت تحقیق» است، تولید دانش به معنای تجزیه و تحلیل‌های جدید و نیز بازنگری در نوع و زاویه نگاه به وقایع تاریخی و تحلیل‌های پذیرفته‌شده در آن و نیز امکان کشف مجهولات و زوایای پنهان و نویافته‌ای از وقایع تاریخی در اثر انباشت حجم زیادی از اطلاعات دیجیتالی شده است؛ چراکه امکان مقایسه، مشابهت‌یابی و مرتبط‌سازی، به دلیل قرار گرفتن در فضای دیجیتال و ابزارهای مدیریت دانش موجود در آن، مانند انواع خروجی‌های آماری، بصری‌سازی‌های گرافیکی و ماتریسی و... را برای محققان فراهم می‌سازد.

۵. کمک به توسعه و رشد فرایند پژوهش هوشمند

سال‌ها تلاش برای دیجیتالی کردن متون علوم اسلامی و انسانی، از جمله تاریخ، باعث شده است که زمینه برای توسعه و رشد پژوهش هوشمند با تکیه بر متون و اطلاعات انبوه دیجیتالی گردآوری شده با کمک دانش متن‌کاوی در زمینه استخراج، تفکیک، دسته‌بندی، اعراب‌گذاری، ترجمه، تجزیه و تحلیل صرفی و نحوی و در نهایت،

ارائه استنباط‌ها و تحلیل‌های هوشمند رایانه‌ای، برای پژوهشگران عرصه علوم انسانی و اسلامی دیجیتالی تسهیل شود.

به نظر می‌رسد، پایگاه جامع تاریخ، نمونه مناسبی برای نشان دادن برخی از قابلیت‌های فضای دیجیتال و علوم انسانی دیجیتالی شده باشد. به همین لحاظ، با ذکر چند مثال عملی، تلاش می‌شود به تبیین امکانات و قابلیت‌هایی بپردازیم که فضای دیجیتالی می‌تواند در اختیار ما بگذارد و به تولید دانش جدید و یا فراهم شدن بستر توسعه و رشد پژوهش هوشمند منجر شود.

پایگاه جامع تاریخ، مقدمه‌ای برای تاریخ‌پژوهی هوشمند

پایگاه جامع تاریخ، می‌تواند یکی از نمونه‌های مناسب برای کار و توسعه جهت رسیدن به هدف پژوهش هوشمند باشد. منظور از پژوهش هوشمند، پژوهشی است که در فرایند تحقیق در یک موضوع از توانایی و هوشمندی ماشین (رایانه) در مراحل یافتن، استخراج، برچسب‌گذاری، نمایه‌سازی و دسته‌بندی و در نگاه آرمانی در استنباط و تحلیل، به کمک پژوهشگر بیاید و به بیان ساده‌تر، تمام فرایندهایی که پژوهشگر می‌خواهد به‌طور دستی انجام دهد، بر عهده ماشین گذاشته شود و پژوهشگر تمام تمرکز خود را برای نظارت و تصحیح خطاهای احتمالی بگذارد و در نهایت، از انبوه اطلاعات منظم و هدفمند جمع‌آوری شده، به تولید دانش و محصول علمی مورد نظر خود برسد.

به‌عنوان مثال، محقق بر فرض می‌خواهد وفات اعلام مطرح‌شده در تاریخ طبری را با توجه به هدفی که در نظر دارد، استخراج کند و برای آنها نمایه‌ای مثلاً تحت عنوان وفات فلانی ایجاد نماید و سپس، تاریخ مرگ او را ثبت کند. لازم است، پژوهشگر خطبه‌خط تاریخ طبری را بخواند و هر جا مطلبی راجع به وفات شخصی دید، آن را استخراج کند و برای آن نمایه‌ای بزند و سال و نوع رویداد آن را ثبت نماید و سپس، از اطلاعات جمع‌آوری شده نتایجی بگیرد؛ مانند اینکه چه تعداد به مرگ طبیعی مرده‌اند یا کشته شده‌اند و یا در چه ماه‌هایی و سال‌هایی مرگ و میر بیشتر بوده است؛ یعنی بر اساس آن، به تحلیل‌های مورد نظر خودش برسد؛ فرایندی که سال‌ها قبل، تقریباً در بخش «تاریخنامه» نرم‌افزار نور السیره ۲ انجام شده است و اکنون می‌توان بر اساس روش‌های متن‌کاوانه و الگو قرار دادن اطلاعات جمع‌آوری شده در این فرایند از سال‌های گذشته در مرکز، ماشین (رایانه) یاد بگیرد که هر جا مثلاً به واژه‌هایی مثل: وفاة، مات، توفی، قتل، استشهاد و... برخورد کرد، اولین نام علمی که می‌آید، معمولاً نام فرد وفات‌کننده است و تاریخی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، به‌عنوان مرکز پیشرو در دیجیتال‌سازی کردن علوم اسلامی و انسانی و تجربه اندوخته‌شده در بیش از سی سال کار، و مهم‌تر از همه، دارا بودن بزرگ‌ترین محتوای غنی‌شده دیجیتال کشور و حتی جهان اسلام، بستر مناسبی را برای توسعه پژوهش هوشمند در سه بخش: «استخراج و ثبت»، «غنی‌سازی محتوا» و «تحلیل و استنباط هوشمند» فراهم نموده است

که ذکر می‌شود، زمان وفات اوست و ماشین به صورت هوشمند، این را استخراج و نمایه کند و پس از تجمیع، انواع خروجی‌های مورد نظر را به پژوهشگر تحویل دهد و پژوهشگر، فقط بر روند و تصحیح خطاهای احتمالی نظارت داشته باشد. بدیهی است که صرفه‌جویی در هزینه، سرعت و حجم اطلاعات استخراج‌شده و آماده‌سازی اطلاعات برای رسیدن به تحلیل مورد نظر پژوهشگر، در این روش در مقایسه با روش غیرماشینی، بسیار بیشتر است؛ روندی که تا حد زیاد در آماده‌سازی و عرضه محتوای پایگاه جامع تاریخ مورد توجه قرار گرفت.

به همین جهت، پایگاه جامع تاریخ به دلیل فرایندی که در ایجاد محتوای آن طی شده و همچنان در حال طی شدن است و قابلیت‌هایی که از نظر فنی در این پایگاه تعبیه شده، می‌تواند به‌نوعی زیرساخت رسیدن به پژوهش هوشمند و تولید دانش در آن را دارا باشد؛ چراکه برچسب‌گذاری و استخراج گزاره‌های تاریخی و فراداده‌های مربوط به آن، از میان منابع اصلی دانش تاریخ و تبدیل آنها به اطلاعات ساخت‌یافته، از جمله فرایندهای مهمی است که در این پایگاه انجام می‌گیرد؛ به‌عنوان نمونه، عناصر سه‌گانه موجود در گزاره‌های تاریخی، یعنی «موجودیت‌های اسمی اشخاص» به

عنوان آفرینندگان رویدادهای تاریخی، «جای‌ها» به عنوان ظرفی که حوادث در دل آنها رخ داده است و «زمان رخداد»، شناسایی و تفکیک می‌شود. همچنین، با بهره‌گیری از ابزارهای هوشمند، از قبیل برچسب‌گذاری موضوعی رویدادها (سیاسی، نظامی، فرهنگی، طبیعی و...) و استخراج کلیدواژگان، یک پایگاه دانش تاریخ ایجاد شده است که در نهایت، با استفاده از تکنیک‌های بصری‌سازی و بازیابی اطلاعات، پایگاه دانش تاریخی که بر بستر وب عرضه شده، امکان مقایسه مقاطع تاریخی، مشابه‌یابی رویدادها و تجزیه و تحلیل حوادث تاریخی مبتنی بر قابلیت‌های هوشمند را برای پژوهشگران متون تاریخی فراهم آورده است.

شاید بتوان در قالب چند مثال عملیاتی، نشان داد که چگونه روند استحصال و مقایسه فراداده‌های تاریخی و رسیدن به استنتاج‌های جدید بر اساس قابلیت‌های فعلی پایگاه جامع تاریخ در تحلیل وقایع تاریخی، می‌تواند مقدمه‌ای برای رسیدن به پژوهش هوشمند باشد.

امروزه در فضای دیجیتال با نوعی از اطلاعات مواجهیم که به آن فراداده یا اَبَر داده (Metadata) می‌گویند. در واقع، به آن دسته از داده‌ها و اطلاعاتی که جزئیات یک داده را تشریح می‌کنند و یا در باره یک دسته از دیتاها یا داده‌ها، اطلاعاتی فراتر از آن را به محقق ارائه کنند، فراداده یا اَبَر داده می‌گویند؛ به‌عبارت دیگر، فراداده‌ها، داده‌ها و اطلاعاتی هستند در باره اطلاعات دیگر شما؛ مثلاً اگر یک عکس را در نظر بگیرید که با موبایل خود از یک منظره گرفته‌اید، شما با گرفتن این عکس و تصویر، محتوایی را ایجاد کرده‌اید. اگر در مورد اینکه این عکس در کجا گرفته شده و مکان این رویداد و ثبت این عکس کجا بوده و یا این عکس، مربوط به چه کسی یا چه چیزی است و یا اگر تصویر بنای تاریخی باشد، در کجا واقع شده و چه رویدادهایی را پشت سر گذاشته و یا از نظر مباحث فنی، این عکس با چه کیفیتی و با دوربین چند مگاپیکسل گرفته شده است، همه اینها اطلاعاتی است که فراتر از خود عکس و تصویر است و اصطلاحاً به اینها «فراداده» می‌گویند.

در پایگاه جامع تاریخ نیز مجموعه بزرگی از اطلاعات در مورد تاریخ اسلام و جهان اسلام گردآوری شده و امکاناتی در پایگاه در نظر گرفته شده است که کاربر را قادر می‌سازد به اطلاعات جدیدتری فراتر از دیتاها و اطلاعاتی که در منابع تاریخی وجود دارد، دست پیدا کند؛ یعنی دسترسی به نتایج، دسته‌بندی‌ها، بازیابی و کشف اطلاعاتی که به صورت عادی از طریق مطالعه معمول نمی‌توان به آن اطلاعات دست یافت.

سبت ۱۷ ربیع الثانی ۱۴۴۴
شبه ۲۱ آبان ۱۴۰۱
Saturday ۱۲ November ۲۰۲۲

جستجو ...

پایگاه جامع تاریخ

صفحه اصلی | رویدادها | مفاهیم و مفاهیم | گاهشمار | کتابخانه | درباره پایگاه

رویدادها

وقایع مهم امروز

- قتل احمد معز الدوله دیلمی (۳۵۶ قمری)
- وفات احمد معز الدوله دیلمی (۳۵۶ قمری)
- قتل عماد الدین زنگی (۵۴۱ قمری)
- وفات شجاع بن محمد خُندلجی (۵۱۱ قمری)
- وفات عبد الرحیم بیسانی (۵۱۶ قمری)
- وفات محمد بن ابی محمد لوزی (۵۱۷ قمری)
- وفات رضوان بن سیدهم ثنایی (۶۰۰ قمری)
- خلع ملک سعید بُنقداری از سلطنت (۶۷۸ قمری)

جنگ شیپک خان ازبک با شاه اسماعیل صفوی

۱۵۰ منبع تاریخی | ۳۱۳ دوره تاریخی | ۳۱,۷۳۸ شخصیت | ۴,۳۱۵ مکان | ۴۲,۶۲۶ نمایه | ۱۰۹,۶۷۴ رویداد

در پایگاه و با کمک استحصال و مقایسه فراداده‌های تاریخی، قضاوتی علمی - تاریخی داشته باشیم، می‌توانیم با استفاده از همین عملگرها، به نتایج جالبی برسیم.

برای این کار، لازم است کاربر ابتدا تمامی وقایع ماه صفر را که از اول تا آخر این ماه در تاریخ اسلام اتفاق افتاده، بدون در نظر گرفتن سال وقوع آن، مشاهده کند و آنها را از میان انبوه رویدادهای مختلف تاریخ اسلام جدا کند و محدود سازد. چنین امکانی، با وجود عملگر محدودسازی زمان و انتخاب ماه قمری مورد نظر و فعال کردن فیلتر سال، در صفحه رویداد پایگاه وجود دارد.

در مرحله بعد، این رویدادهای محدودشده به ماه صفر را از نظر نوع رویداد، مثلاً به وفات - به‌عنوان یک واقعه ناخوشایند و نحس از نظر عرف - محدود کند و تعداد آن را ملاحظه نماید و همین عملیات را مثلاً در مورد ماه محرم تکرار کند و آن وقت، از نتایج حاصله و از مقایسه تعداد وفات‌های هر دو ماه، بدون در نظر گرفتن سال وقوع، نتیجه نادرست بودن یا درست بودن نحوست ماه صفر نسبت به سایر ماه‌های قمری را در یک قضاوت علمی - تاریخی محک بزند و به‌اصطلاح به یک فراداده تاریخی‌ای برسد که به طور معمول، از طریق مطالعه متون تاریخی به دست نمی‌آید.

مثالی دیگر اینکه کاربر از طریق عملگر محدودسازی زمان، وقایع تاریخ اسلام را به سال اول تا سال صد هجری محدود کند. سپس،

به‌عنوان مثال، در صفحه نخست پایگاه، با کلیک بر روی اسلاید «جنگ مرو»، مشاهده خواهید کرد که این تصویر به رویداد «جنگ شیپک خان ازبک با شاه اسماعیل صفوی»، اشاره دارد و متنی که این رویداد از آن استخراج شده، از کتاب «خلاصه التواریخ» است و بیان می‌کند که در شعبان سال ۹۱۶ق در مرو، شیپک خان ازبک با شاه اسماعیل صفوی جنگیده است و شیپک خان در این جنگ، به قتل رسیده است. همان‌طور که ملاحظه خواهد شد، از تصویر نقاشی «جنگ مرو»، به اطلاعاتی در باره محتوای اثر که همان رویداد تاریخی فوق‌الذکر است، می‌رسیم و اینکه جنگ مزبور بین چه اشخاصی، در چه دوره زمانی و چه مکانی رخ داده است و نتیجه آن، چه بوده است.

نمونه‌ای دیگر، به صفحه اختصاصی رویدادها مربوط می‌شود. در این صفحه از پایگاه، در سمت راست صفحه، برخی عملگرها (Facet) وجود دارند که بر اساس آنها می‌توان رویدادها را به صورت دسته‌بندی‌شده مشاهده کرد و یا محدود نمود و کاربر بر اساس به‌کارگیری این عملگرها، مانند انتخاب: «نام‌ها» یا «مفاهیم» و نیز «نوع رویداد» به لحاظ: «سیاسی، نظامی، اجتماعی، ولادت، وفات و...» و یا انتخاب «دوره‌های مختلف تاریخی»، مانند: «نبوت، امامت، خلافت و حکومت‌های مختلف»، می‌تواند رویدادها را بازبایی و مشاهده کند و محدود سازد.

به‌طورمثال، اگر بخواهیم در باره این نقل‌قول معروف در بین مردم در خصوص «نحوست ماه صفر» و با استفاده از امکانات موجود

پایگاه جامع تاریخ، می تواند یکی از نمونه‌های مناسب برای کار و توسعه جهت رسیدن به هدف پژوهش هوشمند باشد. منظور از پژوهش هوشمند، پژوهشی است که در فرایند تحقیق در یک موضوع از توانایی و هوشمندی ماشین (رایانه) در مراحل یافتن، استخراج، برچسب‌گذاری، نمایه‌سازی و دسته‌بندی و در نگاه آرمانی در استنباط و تحلیل، به کمک پژوهشگر بیاید و به بیان ساده‌تر، تمام فرایندهایی که پژوهشگر می‌خواهد به‌طور دستی انجام دهد، بر عهده ماشین گذاشته شود و پژوهشگر تمام تمرکز خود را برای نظارت و تصحیح خطاهای احتمالی بگذارد و در نهایت، از انبوه اطلاعات منظم و هدفمند جمع‌آوری شده، به تولید دانش و محصول علمی مورد نظر خود برسد

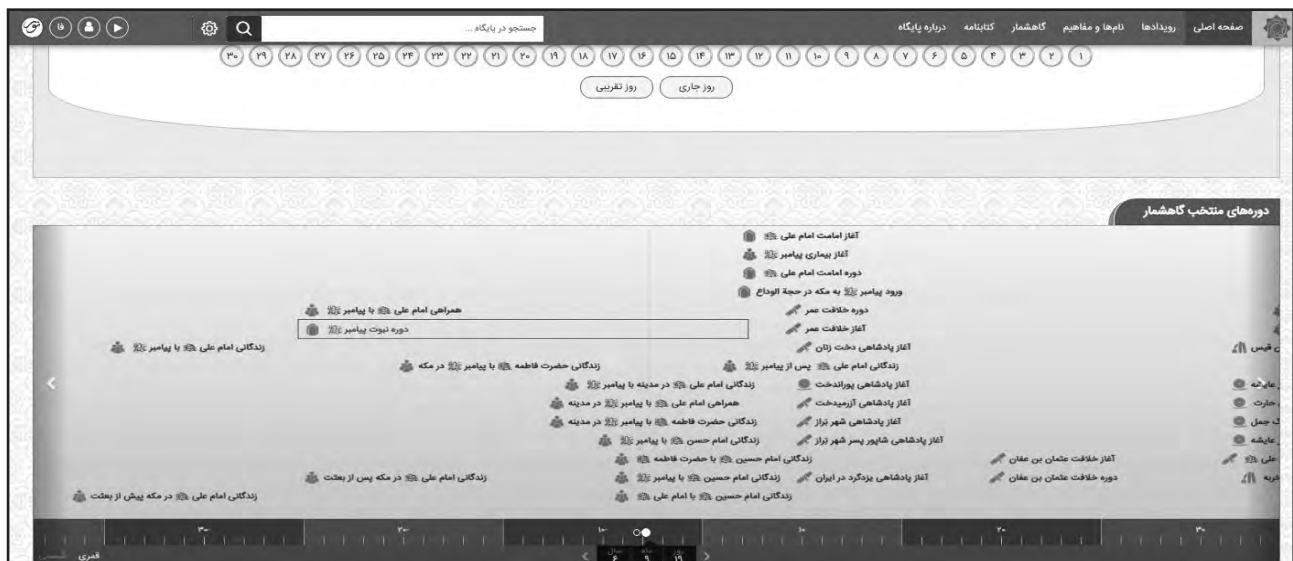
تعداد مرگ‌ومیرها و تعداد ولادت‌ها و یا مقایسه این دو دولت در وقایع فرهنگی و تمدنی و دیگر موارد و یا حتی می‌توان یک دولت در غرب جهان اسلام مثل «خلافت فاطمیان» را با یک دولت در شرق جهان اسلام که معاصر آن دولت است، مثل «حکومت غزنویان و سلجوقیان»، مقایسه نمود و بر اساس آن، به یک‌سری اطلاعات و دیتاهای جدید رسید که شاید با خواندن ده‌ها یا حتی صدها جلد از منابع این دوره نتوان به چنین اطلاعاتی دست یافت!

یکی دیگر از روش‌های دستیابی به فراداده‌های تاریخی و مقایسه آنها با یکدیگر، استفاده از امکانات بخش جست‌وجوی پایگاه جامع تاریخ است. بهره‌بردن از امکانات جست‌وجوی ساده و پیشرفته پایگاه، کمک بسیاری به استحصال فراداده‌های تاریخی می‌کند؛ برای نمونه، پس از جست‌وجوی عبارت «حضرت فاطمه(س)» در بخش جست‌وجوی پیشرفته و محدود کردن جست‌وجو، به جست‌وجو در عنوان رویداد و توصیف رویداد، تعداد ۹۳ رویداد مربوط به آن حضرت یافت می‌شود که محتوای آن، از منابع مختلفی در پایگاه بارگذاری شده است؛ رویدادهایی همچون: ولادت آن حضرت، شهادت آن حضرت، خبر پیامبر(ص) به دخترش - به‌عنوان نخستین فردی که از خاندان ایشان به آن حضرت ملحق می‌شود -، دفن حضرت فاطمه(س) و غسل دادن ایشان، هجرت آن حضرت، روایت اعطای فدک و... بدیهی است که از کنار هم دیدن این رویدادها از میان انبوه اطلاعات تاریخ اسلام، مربوط به یک شخصیت از هنگام تولد تا زمان رحلت او، و چه بسا رویدادهای پیش از ولادت و پس از شهادت مربوط به

از مجموع وقایع استخراج شده و محدود شده، آنها را بر اساس نوع رویداد، دوباره بازبایی و محدود کند؛ مثلاً به نوع نظامی محدود سازد و تعداد آن را مشاهده کند و یا مجموع وقایع محدود شده را به رویدادهای فرهنگی، تمدنی و دینی محدود کند و تعداد آن را مشاهده نماید و در نهایت، نتیجه بگیرد که مثلاً در قرن اول هجری، وقایع نظامی نسبت به وقایع فرهنگی و تمدنی، غلبه داشته یا برعکس، و بعد این نتایج را در تحلیل‌های تاریخی و اجتماعی خود در تاریخ اسلام به کار گیرد و یا از آن برای بازتحلیل وقایع تاریخ اسلام در قرن اول هجری و یا برای نظریه‌پردازی در این محدوده تاریخی استفاده نماید.

نمونه‌ای دیگر آنکه کاربر می‌تواند از طریق عملگر دوره‌های تاریخی، دوره نبوت پیامبر خدا(ص) را انتخاب کند و رویدادهایی را که در آن دوره اتفاق افتاده، مشاهده نماید و سپس، بار دیگر رویدادهای این دوره را بر اساس وقایع نظامی و در مرتبه دیگر، بر مبنای وقایع اجتماعی بازبایی کند و آنگاه طبق تعداد و یا محل وقوع، آنها را مشاهده و مقایسه کند و از طریق نتایج به‌دست آمده، به تحلیل وقایع دوره نبوت پیامبر خدا(ص) بپردازد و از تعداد و یا محل وقوع هریک و غلبه یک نوع بر نوع دیگر، این مقطع از تاریخ اسلام را «کلان‌نگرانه» تحلیل کند.

از این گونه مقایسه‌ها و استحصال فراداده‌های تاریخی با استفاده از امکانات و قابلیت‌های پایگاه برای مقاطع تاریخی مختلف، قابل استفاده است؛ مثل مقایسه و بازبایی اطلاعات تاریخی دوره خلافت امویان با دوره خلافت عباسیان در وقایعی مثل: نظامی،

در دیجیتالی کردن علوم اسلامی و انسانی و تجربه اندوخته شده در بیش از سی سال کار، و مهم‌تر از همه، دارا بودن بزرگ‌ترین محتوای غنی شده دیجیتال کشور و حتی جهان اسلام، بستر مناسبی را برای توسعه پژوهش هوشمند در سه بخش: «استخراج و ثبت»، «غنی‌سازی محتوا» و «تحلیل و استنباط هوشمند» فراهم نموده است.

مرور تاریخچه محصولات نرم‌افزاری و برخط مرکز در حوزه دانش تاریخ و تنوع عرضه به صورت: کتابخانه، دانشنامه، چندرسانه‌ای، و نیز تأسیس بزرگ‌ترین پایگاه برخط و زمان محور در تاریخ اسلام با محتوای رو به رشد و با قابلیت به‌روزشوندگی و برنامه‌هایی که برای توسعه و رشد آن در دستور کار است، همگی حکایتگر این است که مرکز آزمایشگاهی عظیم برای رسیدن به هدف آرمانی پژوهش هوشمند در تمام فرایندهای آن به شمار می‌رود. نمونه کوچک این موضوع، در پایگاه جامع تاریخ با همین محتوای فعلی، قابل اجرا و نمایش است.

به همین جهت، مناسب است که تمام پژوهشگران حوزه علوم انسانی و اسلامی و اساتید و مسئولان در این حوزه، با توجه به محتوای عظیم و ارزشمند دیجیتالی شده در مرکز که از آن به عنوان «علوم انسانی و اسلامی دیجیتال» یاد می‌شود، مرکز را از حیث علمی و عملی، در توسعه پژوهش هوشمند یاری دهند و با ارائه طرح‌ها، پیشنهادها و انتقادهای خود و آسیب‌شناسی روندی که تا کنون طی شده، شاهد هرچه زودتر محقق شدن پژوهش هوشمند در تمامی ابعاد آن باشیم؛ امری که قطعاً موجب رشد و بالندگی هرچه بیشتر جامعه علمی و پژوهشی کشور خواهد شد. ■

این شخصیت که در مورد ایشان گردآوری شده، این امکان برای پژوهشگر به دست می‌آید که یک تایم‌لاین (گاهشمار) مختص این شخصیت تاریخی خاص فراهم شود و امکان تحلیل زندگی این شخصیت در مقاطع مختلف حیات ایشان، امکان پذیر گردد و یا تطورات مربوط به زندگی آن حضرت نسبت به یک مکان (مکه یا مدینه) از زوایای گوناگون فهم شود و به اطلاعات و دیتاهایی فراتر از وقایع مختلف که در منابع وجود دارد، دسترسی پیدا کند. همه اینها ناشی از نگرش به کلیت وقایع مربوط به یک شخصیت تاریخی یا مکان تاریخی است که به تعبیری، می‌توان آن را نگاه «کلان‌نگرانه» و فراداده‌ای دانست.

مثال‌ها و نمونه‌هایی که معرفی شد، بخشی از امکانات و قابلیت‌های پایگاه جامع تاریخ برای استحصال فراداده‌های تاریخی بود. در حال حاضر، در پایگاه جامع تاریخ قابلیت‌های دیگری برای دستیابی به فراداده‌های تاریخی و مقایسه نتایج حاصل از آن وجود دارد که باید به صورت عملیاتی در قالب کارگاه‌های علمی به علاقه‌مندان و پژوهشگران معرفی شود. البته اگر برنامه‌هایی که برای توسعه پایگاه جامع تاریخ، یعنی اضافه شدن صفحات اختصاصی اعلام و اماکن و مرتبط شدن سه ضلع شکل‌دهنده به وقایع تاریخی (کی؟ کجا؟ چه کسی؟) اجرایی شود و دایرةالمعارف عظیم تاریخی به تدریج شکل گیرد، به طور حتم، در استحصال و مقایسه فراداده‌های تاریخی و رسیدن به هدف «پژوهش هوشمند» مؤثر خواهد بود.

نتیجه

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، به‌عنوان مرکز پیشرو